

Volum apărut cu sprijinul Universității „Petre Andrei” din Iași.

Ana-Maria AMBROSĂ este licențiată în Științe Politice (2004) și Psihologie (2014). A urmat masteratul în domeniile: Relații internaționale și integrare europeană (SNSPA București), Administrație publică (Universitatea București), Psihologie politică și leadership și Management educațional (Universitatea „Petre Andrei” din Iași). În anul 2016, a obținut titlul de Doctor în Filosofie (specializarea Epistemologie și Filosofia Științei) la Universitatea „Al. I. Cuza” din Iași, sub îndrumarea Academicianului Teodor DIMA. Din anul 2006, este cadru didactic la Universitatea „Petre Andrei” din Iași.

Ana-Maria Ambrosă, *Bipolarismul secolului XX. Fundamente filosofico-ideologice și proiecții antropologice*

© 2019 Institutul European, pentru prezenta ediție

INSTITUTUL EUROPEAN
Iași, str. Grigore Ghica Vodă nr. 13, cod 700469,
O. P. 6, C.P. 1309
euroedit@hotmail.com; www.euroinst.ro

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

AMBROSĂ, ANA-MARIA

Bipolarismul secolului XX: fundamente filosofico-ideologice și proiecții antropologice / Ana-Maria Ambrosă. - Iași: Institutul European, 2019

Conține bibliografie

Index

ISBN 978-606-24-0259-4

1

Reproducerea (parțială sau totală) a prezentei cărți, fără acordul Editurii, constituie infracțiune și se pedepsește în conformitate cu Legea nr. 8/1996.

PRINTED IN ROMANIA

Ana-Maria AMBROSĂ

Bipolarismul secolului XX **Fundamente filosofico-ideologice** **și proiecții antropologice**

INSTITUTUL EUROPEAN
2019

Cuprins

Introducere / 9

- 1. Filosofie și ideologie. Itinerarii istorice / 19**
- 2. Sensuri ale bipolarismului / 31**
- 3. Bipolarismul în filosofia modernă / 43**
- 4. Un tablou sintetic al filosofiilor secolului XX / 59**
- 5. Marile dispute ideologice ale secolului XX, sub
semnul bipolarismului / 75**
- 6. Relațiile internaționale în epoca bipolarismului
ideologic / 117**
- 7. Extensiile etice ale bipolarismului ideologic:
American Way of Life și *Homo Sovieticus* / 157**
- 8. Limitele perspectivei bipolare în teoria
social-politică actuală / 199**

Bibliografie / 209

Abstract / 215

Résumé / 219

Index de termeni / 223

1. Filosofie și ideologie. Itinerarii istorice

Filosofia și ideologia își au originea în același tip de conștiință critică, pentru care existența omului și a lumii trebuie să fie mereu problematizată, raportată la idealuri, modelată în funcție de acestea (ținând seama, desigur, de finitudinea ființei, de capacitățile ei cognitive și acționale, ca și de scăderile ei morale). În virtutea unității lor de fond, filosofia și ideologia s-au intersectat în varii momente istorice, creând confuzie și dezamăgire, atât în tabăra gânditorilor barcadați în „turnul de fildeș”, cât și în cea a scriitorilor angajați civic și politic.

Plecând de la aceleași teme și de la aceleași angoase, discursul filosofiei și cel al ideologiei și-au croit identitatea, în epoca modernă, insistând nu atât asupra finalității (care rămâne eschatologică la ambele, fără îndoială), cât asupra receptorilor și a stilului: cel dintâi a continuat să se adreseze lumii culte a savanților, a aristocraților spiritului, capabili să opereze cu un limbaj sofisticat și atașați, totodată, ordinii conservatoare a societății ierarhizate; cel din urmă a pătruns în clasa mijlocie și în periferiile orașelor, în mediile paupere și răzvrătite, inculte și slab (sau deloc) alfabetizate, pentru care orice fel de schimbare era preferabilă *Establishment*-ului și pentru care ideea de egalitate (insuficient operaționalizată, de altfel) era cheia tuturor problemelor sociale ale epocii. De aici, au rezultat diferențele esențiale dintre filosofie și

ideologie: una contemplativă, alta activă; una elitistă, alta „populară”; una dialogală și tolerantă, alta monologală și maniheistă.

Aceste diferențe au persistat până în a doua jumătate a veacului XX, când filosofii dezvoltate în societățile de tip sovietic s-au raliat ideologiei comuniste, încercând să justifice ordinea totalitară, egalitaristă și colectivistă; în mod simetric, multe dintre filosofii Occidentului democratic au dezvoltat discursuri în siajul ideologiilor de dreapta¹, justificând ordinea libertății rezonabile, într-o societate de status, bazată pe individualism și concurență. Și unele și celelalte au contribuit la structurarea bipolarismului economic, militar, politic și cultural. Filosofii și ideologiile epocii bipolarismului au generat mai mult decât aranjamente sistemice și structuri instituționale (la nivel etatic și supra-etatic); ele au pus bazele unor moduri de viață, ale unor tipuri umane specifice „lagărelor” comunist și capitalist, întemeind până și practicile științifice ale Răsăritului și Apusului.

Reflecția filosofică, în înțelesul european al termenului, ne dezvăluie două milenii și jumătate de interogații izvorâte din nevoia omului de a interpreta existența lumii și a lui însuși. Pornind de la antica

¹ După 1945, Europa Occidentală – tradițional de dreapta – a cunoscut o efervescentă a ideilor de stânga, în siajul propagandei sovietice, antrenând filosofi celebri în promovarea marxismului. Multă vreme, condiția de intelectual militant a fost asociată cu aceea de adept al socialismului, iar reflecția filosofică a fost pusă sub semnul celei de-a unsprezecea teze despre Feuerbach: „Filosofii n-au făcut decât să interpreteze lumea în diferite moduri; important este însă a o schimba”.

problemă a *Ființei* (ce este „ceea ce este”?), trecând prin demonstrarea scolastică a existenței și atotputerniciei lui Dumnezeu și ajungând la discuțiile moderne despre *căile și limitele cunoașterii* umane, filosofia a proiectat în cultura europeană modele ființiale care, chiar dacă erau accesibile doar elitelor, influențau viața cotidiană într-un mod profund și general. Respectivul model au avut însă rareori monopol explicativ pe durată lungă (Evul Mediu creștin este singura perioadă de acest gen), ele fiind nevoite să coabiteze într-un mediu concurențial, în care întrebările considerate fundamentale și răspunsurile alternative la acestea trebuiau să lupte pentru a se impune. Lupta aceasta s-a derulat, de obicei, între două concepții contemporane opuse. De exemplu, în Grecia antică, ideile lui Heraclit erau criticate de Parmenide²; morala relativistă a sofistilor era în

² Heraclit (filosof din secolele VI-V î. Hr.) este cunoscut pentru celebra afirmație „toate lucrurile se află într-o stare de curgere, πάντα ρεῖ”. Nu se știe dacă afirmația chiar îi aparține, dar cu siguranță el a spus că: „«Nu ne putem scufunda de două ori în același râu, pentru că pe cei care coboară în aceleași râuri îi scaldă mereu alte și alte unde»” (Cf. Frederick Copleston, *Istoria filosofiei*, vol. I, Editura ALL, București, 2008, p. 36). Rămas în memoria filosofiei grecești prin fragmente de text și prin parafrazări făcute de Platon și Aristotel, Heraclit este considerat gânditorul care accentuează ideea că lumea se află într-o perpetuă devenire, fapt care ar pune sub semnul întrebării însăși realitatea: dacă nimic nu e stabil, atunci nimic nu e real. Punctul de vedere opus îl formulează Parmenide din Elea (contemporan, dar ceva mai tânăr decât Heraclit), exponent al Școlii Eleate. Acesta neagă cu

vizorul lui Socrate³; până și Platon și-a găsit un critic în fostul său discipol, Aristotel⁴. În epoca elenistică, școala stoică s-a aflat în concurență ideatică cu școala epicureică⁵. Peste secole, în modernitate, empirismul va intra în dispută cu raționalismul, fiecare consi-

---

tărie schimbarea sau transformarea, considerându-le iluzorii. Simțurile noastre sunt cele care se fac vinovate de falsa percepție a curgerii neconținute a fenomenelor. Rațiunea reușește, însă, să împrăștie iluzia, arătându-ne că ceea ce este real este Ființa unică, imobilă, eternă, ascunsă sub vălul aparențelor multiple.

³ În timp ce sofistii promovau învățătura conform căreia legile sunt simple convenții umane trecătoare (pe care nu trebuie neapărat să le respecti, neavând nimic etern și „sfânt” în ele), Socrate spunea că legea morală a cetății – bună sau rea, dreaptă sau nedreaptă, din punctul de vedere al individului – reflectă însăși esența naturii umane; din acest motiv, a fi om echivalează cu a trăi potrivit legilor, iar încălcarea lor echivalează cu a ne prăbuși în animalitate.

⁴ Platon a dezvoltat o ontologie și o gnoseologie bazate pe aserțiunea că „fenomenele” sau obiectele fizice sunt niște imitații sau imagini în oglindă ale Ideilor; de aici, ar rezulta că lumea „sensibilă” există alături de cea „inteligibilă”, fiindu-i oarecum inferioară. Aristotel critică teoria Ideilor sau a Formelor, considerând că: „ar părea cu neputință ca Ființa și lucrul pentru care ea este Ființă să fie separate între ele” (*Metafizica*, 991 b 1-3).

⁵ Prima îi îndemna pe toți oamenii să înțeleagă legea universală a rațiunii și sensul Istoriei, participând voluntar și optimist la viața publică; cea de-a doua îi îndemna la retragerea omului în spațiul privat, fericirea fiind considerată „pacea sufletului” (*ataraxia – ἀταραξία*), departe de tumultul vieții politice și de riscurile inerente (totodată, inutile) asociate ei.

derând că întemeiază sau explică cel mai corect cunoașterea umană⁶. Nici în materie de filosofie politică lucrurile nu au stat altfel: școala dreptului natural a contrazis teoria suveranului de drept divin, avansând ideea originii contractuale a puterii politice; Locke l-a criticat pe Hobbes, în privința formulei *Homo homini lupus*, afirmând că, în starea naturală, oamenii sunt pașnici și cooperanți; Rousseau i-a contrariat pe contemporani, atunci când, sfidând credința iluministă generală în rolul pozitiv (adică civilizator) al artelor și științelor, a ajuns să spună că tocmai ele l-au „denaturat” și l-au înrobit pe om! Exemplele de acest fel ar putea continua, dar nu ne propunem aici enumerarea exhaustivă a „disputelor filosofice” în materie de ontologie, gnoseologie, morală sau politică.

În toate binomurile filosofice evocate mai sus, găsim tensiuni, critici și reproșuri, manevre reduționiste menite să pună în dificultate „adversarul”; dar aspectul global al dialogului este acela de „eleganță”, izvorâtă din însăși condiția intelectuală a promotorilor săi. Chiar și atunci când ascund interese lumești, filozofii concurente conviețuiesc rezonabil, câtă vreme nu sunt despărțite brutal de politica reală, câtă vreme ideologiile nu instigă la „desfigurarea”, la distrugerea fizică a adversarului.

---

⁶ Raționalismul considera că unica sursă a cunoașterii veritabile este rațiunea, care operează deductiv, pornind de la principii universale și idei *a priori*. Empirismul privilegiază experiența și inducția, afirmând că: „nihil est in intellectu quod non prius fuerit in sensu”.

Dacă până pe la mijlocul secolului al XIX-lea s-a păstrat o atmosferă „permisivă”, în care chiar dialogul dintre filosofie, religie și știință s-a menținut în limite rezonabile, ulterior asistăm la o radicalizare a discursurilor în toate taberele, la o precipitare în maladia diferenței cu orice preț, a negării valorii teoriilor concurente. Este vorba despre un spirit nihilist⁷, de care s-au contaminat deopotrivă materialistii și idealistii, credincioșii și ateii, liberalii și socialiștii, apărătorii și

⁷ În sens larg, *nihilismul* este o orientare filosofică ce neagă certitudinea sau, mai radical, chiar existența valorilor și a realității admise de majoritate. Termenul (provenit din latinescul *nihil*: nimic) se răspândește de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, când unii gânditori îl folosesc drept etichetă pentru filosofia kantiană. Câteva decenii mai târziu, filosofia lui Fichte va fi considerată nihilistă, pe motiv că ea ar reduce realul la o simplă aparență, la condiția de „produs al subiectivității”. Rând pe rând, vor defila sub stindardul nihilismului, în secolul al XIX-lea, filosofi ca Schopenhauer (pentru care realitatea fenomenală este manifestarea Voinței) sau Nietzsche (care anunța nici mai mult, nici mai puțin, decât „moartea lui Dumnezeu”, lipsa de sens și de scop a existenței). În veacul XX, spiritul nihilist poate fi regăsit la criticii civilizației tehnologice a Occidentului; dintre ei, cel mai cunoscut e Oswald Spengler, care, sub puternica impresie creată de război, scrie lucrarea *Declinul Occidentului* – apărută în două părți, în 1918 și 1922. Existențialistii Martin Heidegger, Karl Jaspers, Jean-Paul Sartre și Albert Camus au reluat și ei problema de sorginte nihilistă a *neantului*. În filosofia socială, nihilismul se manifestă ca un curent rusesc inaugurat de cartea lui Ivan Turgheniev, *Părinți și copii* (1862). Ideea respingerii oricărei autorități care nu se întemeiază pe raționalitate și utilitate îi va inspira pe socialiști ruși, opozanți ai țarismului.

contestatarii valorilor occidentale etc. Toți au dezvoltat acel turbion necontrolabil, ce va fi etichetat ca „post-modernitate”⁸.

Lumea postmodernă va practica fără rezerve maniera ideologică de formulare și de interpretare a marilor probleme umane. Dar ideologia, ca formă de cunoaștere și de acțiune politică, este anterioară secolului XX. Ea vine din tradiția liberală și iluministă, din filosofia juridică a dreptului natural și din economia politică engleză modernă, care au înțeles să-și propage mesajul reformator sau chiar revoluționar în rândul maselor, dar mai ales al burgheziei interesate de cucerirea drepturilor politice și a privilegiilor economice corelative. Ideologiile moderne au tins spre dizlocarea filosofiei ca sistem de interpretare a existenței sociale, construind ele însele scheme hermeneutice și acționale. Fie că au fost privite ca „imagine răsturnată a realității” (cu scop de dominație), ca tipuri specifice de construcție identitară a diverselor categorii sociale sau ca retorici ale discursului public cu scop de persuasiune,

⁸ *Postmodernitatea* nu este, istoric vorbind, perioada de după epoca modernă. Conceptul de postmodernitate (folosit în artă, filosofie, arhitectură, etică) indică mai curând starea de nemulțumire a omului contemporan față de capacitatea redusă a proiectelor moderne (precum Iluminismul, idealismul sau marxismul) de a crește libertatea, prosperitatea și raționalitatea societății. În științele sociale, termenul ajunge grație lui Jean-François Lyotard (*La condition postmoderne*, 1979), care îl folosește pentru a sublinia faptul că, în prezent, există multiple jocuri lingvistice alternative, fiecare cu propria-i consistență, dar niciunul capabil de întemeierea „universală” și noncontingentă a categoriilor de dreptate, adevăr, morală etc.

legitimare și integrare⁹, ideologiile au îndeplinit funcția fundamentală de justificare a ordinii sau, după caz, a necesității schimbării revoluționare¹⁰. În acest context, ele au fost nevoite să apeleze la argumentări „îngroșate” (bune pentru „uz popular”), cu riscul inevitabil al spulberării nuanțelor proprii reflecției filosofice tradiționale. Altfel spus, ideologiile au vulgarizat temele filosofiei sociale, dar le-au oferit, compensatoriu, o uriașă forță de mobilizare politică.

⁹ În lucrarea *Reinventarea ideologiei* (Institutul European, Iași, 2009, pp. 48-73), Daniel Șandru prezintă cele trei ipostaze majore ale fenomenului ideologic în legătură cu trei perspective teoretice asupra ideologiei: *concepția negativă* (consacrată de marxism, care o definește ca „răsturnare a realității” și totodată ca un construct opus științei), *concepția neutră* (despre care vorbește Karl Mannheim, în opinia căruia ideologiile sunt sisteme de gândire istoricește determinate, aparținând unor colectivități anume) și *concepția pozitivă* (exprimată de Paul Ricoeur, ca modalitate de construcție a identității unui grup și de integrare socială a membrilor săi).

¹⁰ În celebra operă *Război și pace* (traducere românească de Ion Frunzetti și N. Parocescu, Editura Cartea Rusă, București, 1955), Lev Tolstoi spunea că în toată Europa națiunile se angajează în conflicte violente, se macină între ele și în interiorul lor, având mereu justificări ce invocă idealuri morale și sociale laudabile, dar care ascund, în fapt, scopuri meschine și contradictorii. „Justificările acestea îi descarcă de răspundere morală pe oamenii care au stârnit evenimentele. Aceste țeluri vremelnice seamănă cu perile care sunt împinse să curețe șinele dinaintea trenului: ele curăță drumul răspunderii morale a oamenilor. Fără aceste justificări, n-ar putea fi lămurită întrebarea cea mai simplă care se ivește când se analizează un eveniment: cum este posibil ca milioane de oameni să săvârșească crime colective, războaie, asasinat și așa mai departe?” (p. 259).

Confruntată cu avansul mediatic al ideologiei și cu pretenția acesteia de a da tonul în materie de „diagnoză” și de „inginerie socială”, filosofia tradițională a abandonat tentația sistemelor compacte de interpretare a lumii, practicând scriitura fragmentară, maniera deconstructivă și critică, pe fondul unei tot mai semnificative ideologizări. Astfel, după încheierea războiului (1945), filosofia a căzut pradă și altei „patimi” decât proliferarea curentelor numite „-isme” (realism, intuiționism, pragmatism, pozitivism logic, raționalism critic, existențialism etc.), respectiv poziționării politice – implicite sau explicite – pe baricadele unuia dintre cele două „lagăre” postbelice (capitalist și comunist). În această calitate de suport al concepțiilor despre societate și despre buna ei guvernare, despre condiția umană și „sensul Istoriei”, filosofia celei de-a doua jumătăți a secolului XX a urmat spiritul conflictual al bipolarismului ideologic. Mai mult, a ajuns să proiecteze, prin gânditori de marcă ai epocii (nu numai filosofi, ci și savanți din științele pozitive care cochetau cu metafizica), judecăți etice în sfera epistemologiei, punând teoriile științifice sub tirul necruțător al ideologiilor, operând clasificări absurde de genul *știință burgheză / știință proletară* sau justificând grosier excomunicarea efectivă din lumea academică a unor teorii, a unor discipline științifice și nu în ultimul rând a unor savanți considerați trădători, colaboraționiști, fasciști, „exponenți ai claselor exploatoare”, „tovarăși vremelnici de drum” sau, după caz, „roșii”, „inamici infiltrați”¹¹.

¹¹ O asemenea culpă morală nu aparține doar comunităților științifice din societățile angajate în Războiul Rece; nu trebuie să uităm că, de la renascentistii Bruno și Galilei –